

Recensioner

Rolf Bergmann: Namen. 100 S. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2024. (Kurze Einführungen in die germanistische Linguistik. Band 32.) ISBN 978-3-8253-9605-3.

I denna korta skrift presenterar Rolf Bergmann kategorin (egen)namn, olika namngrupper samt forskning om namn. I inledningen sägs att skriften är avsedd som en introduktion till det lingvistiska delområdet onomastik. Härvid skall grundbegrepp, namnkategorier, bildningssätt och grammatik behandlas, och aktuell forskning skall presenteras. Precis lingvistisk begriplighet skall liksom historisk-filologisk metod göra läsaren i stånd att kritiskt kunna handskas med »Laienonomastik» 'lekmannaonomastik'. Den läsare, vars intresse väckts, skall kunna gå vidare självständigt i sitt onomastiska studium.

Efter den korta inledningen följer ett första kapitel, där egennamnsbegreppet introduceras och namnens egenart och plats i språkssystemet diskuteras. Namnforskningen presenteras så. De följande två kapitlen behandlar personnamn, först förnamn, därefter efternamn. Härpå följer ett kapitel om »Personengruppennamen». De fyra kapitlen 5–8 behandlar ortnamn under rubrikerna Siedlungsnamen, Flurnamen und Landschaftsnamen, Straßennamen och Gewässernamen. Kapitel 9 ägnas Sachnamen 'namn på ting'. Varje kapitel avslutas med anvisningar om litteratur som leder vidare, en sammanfattning av kapitlet, några arbetsuppgifter samt en lista över »grundbegrepp». Efter de nio kapitlen följer en litteraturlista med närmare uppgifter om tidigare anförd litteratur, en termförklaring samt ett sakregister.

I kapitel 1, Einführung, redogör förf. för allt vad namn innebär: hur namn definieras, hur namn bildas och vilka (huvudsakliga) namngrupper som finns. Han söker vara begriplig och inte krångla till saker, men ibland är ett striktare språkbruk bättre och leder till mindre krångel. Ett exempel: Tyska *Name* används liksom svenska *namn* i vardagsspråket om åtskilligt som vetenskapligt sett inte är namn utan beteckningar. Men vad skall man kalla ord som inte är namn? Bergmann räknar namnen till ordklassen substantiv. Likväl väljer han utan motivering att skilja mellan *Name* och *Wort*, som om namnen inte vore ord. Man kunde hellre tala om *propriellt* och *icke-propriellt* ordförråd.

I sammanfattningen av kapitlet hävdar förf. att namnen har sin bakgrund i appellativen, vilket givetvis är en alldeles för grov förenkling, något som för övrigt många exempel i boken tydligt visar. Man jämföre den klargörande framställningen hos Th. Andersson i uppsatsen Zum Aufbau des Onomastikons i festskriften till Rudolf Šrámek (Teoretické a komunikační aspekty proprií, Brno 2009, s. 11–18; översättning till svenska i NoB 107, 2019, s. 7–15).

Kapitlen om förnamn – där också djurnamn kort omnämns – och efternamn är bägge trevligt skrivna och intresseväckande. Inte minst de många historiska tillbakablickarna är värdefulla. Man skulle dock önska sig en fastare terminologi. Det ligger

begränsat värde i att räkna upp alla upptänkliga benämningar på olika slag av inofficiella namn, binamn, om man inte kan bestämma sig för en sammanfattande term som fortsättningsvis används. Det verkar som om förf. använder *Beiname* som en neutral term, men rubriken över binamnsstycket är Spitznamen: Kosenamen, Spottnamen (s. 27). När han senare behandlar binamn som utvecklats till efternamn är rubriken Familiennamen aus Übernamen (s. 39).

Ämnet för kapitel 4 är något överraskande Personengruppenamen. Här handlar det om nationalitetsbeteckningar, folkslagsbeteckningar, inbyggarbeteckningar med mera, alltså ord, vilkas namnkaraktär är minst sagt diskutabel, något som förf. alls inte kommenterar.

Ortnamnsdelen av boken börjar med kapitel 5, Siedlungsnamen, där inledningsvis lovande står: »Der Oberbegriff der geographischen Namen ist **Ortsname** im weiteren Sinne des Wortes oder **Toponym**.» Men strax förlorar sig framställningen i olika slag av indelningar av ortnamnsstoffet, där den ena indelningen går på tvärs mot den andra. Ortnamnen delas in i makro- och mikrotoponymer, i naturnamn och kulturnamn, eller efter namnbärarkategorier som bebyggelser, ägor, berg, vattendrag, gator, o.s.v. Om man kan bortse från det terminologiska överflödet är kapitlet intressant. *Siedlungsnamen*, kapitlets ämne enligt rubriken, är en term med snävare betydelseomfång än svenska *bebyggelseutveckling* och avser namn på städer, byar och gårdar. Här får läsaren följa bebyggelseutvecklingen på det tyskspråkiga området från antiken och framåt speglad i namnen.

Kapitel 6 behandlar först Flurnamen, där ägonamn liksom namn på mindre skogsområden m.m. ingår, både »naturnamn» och »kulturnamn». Vidare tar kapitlet upp Landschaftsnamen, dels namn på historiska landskap, bygder, dels administrativt skapade distrikt. I sammanfattningen av kapitlet ger förf. förklaringen att Flurnamen och Landschaftsnamen är vad som återstår av geografiska namn, ortnamn, när Siedlungsnamen, gatunamn och vattendragsnamn urskilts som egna grupper. Detta illustrerar enligt min mening tydligt den terminologiska splittringen.

I kapitel 7 diskuteras gatunamn, och de historiska återblickarna är även här särskilt intressanta. Kapitel 8 tar upp vattendragsnamn. Detta sker mycket schematiskt, och man får ingen klar bild av det tyska hydronymbeståndet. Detta är ingen kritik – här rör det sig om komplicerade förhållanden och omstridda frågor, svåra att behandla i en grundbok. Framställningen andas dock en hälsosam skepsis mot Krahes och hans efterföljares »Altäuropäische Hydronymie».

I det mycket korta avslutningskapitlet, Sachnamen, behandlas Ergonyme, namn på av människor skapade ting, en kategori som förstås omfattar åtskilliga ortnamn, såsom *Brandenburger Tor*, Praxonyme, namn på händelser, samt Phänonyme, namn på väderfenomen o.d.

I litteraturförteckningen, där alla tidigare i boken kort nämnda titlar skall återfinnas med fullständiga bibliografiska uppgifter, saknas flera. Ett par exempel: Ewald Pohl (Hgg.) 2024, nämnd s. 29, och Nübling et al. 2015, nämnd upprepade gånger, söker man förgäves. Förmodligen avses med den senare Nübling, Fahlbusch & Heuser, 2015: Namen. Eine Einführung in die Onomastik, en viktig bok som ger en fyllig introduktion till namnforskningen (anmäld av undertecknad i NoB 2016).

I termförklaringen hade det funnits en möjlighet att bringa litet reda bland alla termer. Vilken är överordnad vilka? Vilka betyder ungefär samma sak? En hierarkiskt ordnad skiss – kanske flera – hade varit av stort värde. Termförklaringarna är inte heller alltid så genomtänkta. *Movierung* 'movering' definieras som »Ableitung eines

weiblichen Anthroponyms von einem männlichen Anthroponym». Men naturligtvis kan termen även användas vid andra genusförändringar, som när mansnamn bildas ur kvinnonamn, t.ex. de norska *Gretar* m. till *Greta* f. och *Katrinus* m. till *Katrine* f. Movering förekommer som bekant också bland ortnamn. I Drammen mynnar Dramselva, fno. *Drofn* f., i Dramsfjorden, fno. *Drafn* m. Sambandet älv–fjord uttrycks med att det ena namnet är en movering av det andra. Älvsnamnet är sannolikt äldst (NSL art. Drammen m. hänv.).

Att på hundra sidor skriva en introduktion till namnforskning som vetenskap är givetvis svårt. Systematik och kristallklart framställningssätt är inte bokens starkaste sida, men ämnets förbindelser med historia och geografi, kultur och samhälle illustreras mycket väl och intresseväckande, och detta är ändå något grundväsentligt. Namnen är en produkt av samhället, med ordet *samhälle* i dess vidaste bemärkelse, och namnen speglar därför det samhälle där de uppstått och uppstår.

Eva Nyman

Eldar Heide: Pre-Christian høgr: passages through barriers. 214 s. Scandinavian University Press 2025. ISBN 9788215067803. e-ISBN 9788215067810. DOI: 10.18261/9788215067810-25

Eldar Heides nye bok om *høgr* som stadnamnselement og kultstad er skreven på engelsk, og er over 200 sider lang. Verket er den største analysen av stadnamn samansett med *høgr* som er publisert til nå, og dei omfattande namn- og landskapsanalysane er frå område i Sverige, Noreg, Danmark og Island. Utgangspunktet for boka er ei analyse av landskapet omkring stadnamn samansett med *høgr* (og variantar av dette ordet), med forsøk på å komma fram til ei avklaring av kva grunntydinga av ordet har vore i eldre tid. Heide er kritisk til tolkinga som har vore rådande i faglitteraturen sidan omkring år 1900 om at den opphavlege grunntydinga til ordet *høgr* har vore ‘stein, steinsamling’ og liknande, og han vidarefører det etymologiske forslaget til Adolf Noreen frå 1894 om å sjå ordet i etymologisk samheng med det latinske *carcer* ‘innhegning, fengsel, barriere, inngangsport for hestekapplau i romerske sirkus’. Dette var òg tema i Heides artikkel frå 2014, *Høgr in Norwegian names of mountains and other natural features* (i *Namn og nemne* 31, s. 7–51), men i den nye boka har han lagt til fleire element i analysen som skil seg frå artikkelen frå 2014, og dermed er òg resultatet i konklusjonane annleis.

Tydingane i *carcer* passar med det mønsteret som Heide meiner å finna i landskapet omkring dei stadnamna han analyserer. I dei eldste stadnamna, som for det meste er usamansette *høgr*-namn i ubunden form, er mønsteret at ein mykje brukt ferdselsveg passerer ein barriere. Det kan vera snakk om ein trong dal som tar ein omveg rundt ei høgd eller eit fjell, eller ein veg som skjer gjennom ein markant landskapsbarriere. Det kan òg vera tronge sund eller vatn som renn gjennom for eksempel ein morenerygg. I yngre stadnamn viser Heide til eit mønster der barrieren aleine ser ut til å vera det viktige, mens elementet med passasje gjennom barrieren ikkje er vesentleg, og han

føreslår derfor at det har føregått ei tydingsendring i måten *hørgr* har blitt brukt som namneelement.

Boka er inndelt i ni kapittel, som i sin grunnstruktur heng godt saman og byggjer Heides argument opp på ein oversikteleg måte. Heide startar med å skissera korfor ei omvurdering av tolkinga både av stadnamn samansett med *hørgr*, og av kultstadstypen horg, er naudsynt. Til dels talar dei skriftlege kjeldene om kultstadar nemnde som *hørgr* ikkje for at denne kultstadstypen absolutt skal vera bygd av stein. Tvert imot viser Heide til stor variasjon i skildringane av kva ein *hørgr* var. Deretter tar han føre seg ei omfattande analyse som følgjer ein raud tråd frå start til slutt.

Av dei ni kapitla, er kapittel 4 det største, der landskapsanalysen blir følgt opp med illustrasjonar i form av todimensjonale kart, tredimensjonale satellittfoto, flyfoto og kart som viser vasstand for havnivå frå relevante periodar med hensyn til landheving. I kapittel 7 kommenterer Heide på forholdet mellom passasjer i landskapet og kultstadstypen *hørgr*. Her føreslår han at kultstadstypen har utvikla seg frå ein ritualisert praksis på veg gjennom passasjer i landskapet, og at ein etter kvart kan ha konstruert kultstadar som visuelt skulle etterlikna barrierar, for eksempel i form av halvsirklar av steinar eller konsentriske sirklar, og liknande. Han viser til nokre stadar der sånne konstruksjonar kan stillast i samanheng med ordet *hørgr*, som *Horgabost* på Hebridene og *Odensala*/**Odensharg* mellom Stockholm og Uppsala.

Fleire stadar i laupet av teksten stiller Heide kritiske innvendingar til sine egne syn, og han etterprøver desse på ein nøktern måte. Ein får inntrykk av at Heide inviterer til diskusjon, og det blir interessant å sjå koss denne diskusjonen utspeler seg framover. Denne diskusjonen kjem nok mest til å finna stad innanfor språkhistoriske og namnefaglege miljø, ettersom det er innanfor denne tradisjonen det faglege hovudfokuset ligg i dette verket. Likevel er dette forskning som er relevant for fleire disiplinær, især for religionsvitenskap, men òg arkeologi og historie. Eg opplever boka som lettleselig men innhaldstung, og eg vil tru at boka mest vil bli lesen av forskarar, fagpersonar eller enkeltmenneske med særleg interesse innanfor emnet.

Krister S.K. Vasshus

Det medeltida Sverige 1. Uppland 13. Långhundra och Ärlinghundra härad. [Av] Hanna Källström. 349 s. Stockholm: Riksarkivet 2024. ISBN 978-91-87491-47-4.

Utgivningen av *Det medeltida Sverige* (DMS) fortgår med imponerande hastighet. För landskapet Uppland återstår nu att behandla socknarna i de östra skeppslagen. Författare till den här anmälda volymen är teol. dr Hanna Källström; kartorna är framställda av fil. dr Annika Björklund, som ingår i redaktionen för DMS. Hanna Källström står också bakom tre tidigare utgivna delar av DMS, en för Uppland (DMS 1:11) och två för Södermanland (DMS 2:4, 2:6).

Undersökningsområdet utgör Upplands mellersta del. Det långsträckta Långhundra härad omfattar socknarna Garn (nu del av Össeby-Garn), Gottöra, Husby (nu Husby-Långhundra), Kårsta, Lagga, Närtuna och Östuna samt delar av socknarna Riala, Rö och Åker (nu Österåker). Ärlinghundra härad omfattar socknarna Alsike, Husby (nu Husby-Ärlinghundra), Knivsta, Norrsunda och Odensala samt en del av S:t Olofs socken.

Upplägget följer de tidigare utgivna delarna. Medeltidsmaterialet bygger huvudsakligen på samlingarna i Institutet för språk och folkminnen i Uppsala, och det kameerala materialet från 1500-talet är hämtat från kronans jordeböcker och frälse- och rusttjänsthandlingar i Riksarkivet. Uppgifter om samtliga kända bebyggelser fram till ca 1570 redovisas noggrant, också i form av illustrativa kartor över de skilda socknarna, kompletterade med kartor för belägenheten för kända sätesgårdar.

I Lagga socken finns Mora sten, den medeltida platsen för kungaval, för vars senaste forskningshistoria redogörs. Bland bebyggelsenamnen kan nämnas det för ortnamnsforskare välkända *Hönsgårde* (Husby-Långhundra socken), en urspårad form av ett ursprungligt **Hidhinskialf*, sammansatt av mansnamnet *Hidhin* och **skialf/*skiaelf* 'terrängavsats'. *Exarby*, *Fastarby*, *Gunsarby* (Garns socken) och *Knutsarby* (Åkers socken) tillhör en annars huvudsakligen i norra Uppland förekommande namngrupp, där förleden utgörs av ett personnamn plus *arve* 'arvinge', alltså 'Eriks, Fastes, Gunars (Gunnas?) och Knuts arvinges by'.

Det medeltida Sverige är ett gediget, vetenskapligt grundat referensverk av stor betydelse för historisk forskning. Man får hoppas att Riksarkivet fortsatt vill ta ansvar för utgivningen. Den fast anställda medarbetarstab, som de senaste åren har decimerats, består nu av bara två personer.

Mats Wahlberg

Det medeltida Sverige 2. Södermanland 8. Rekarne. Torshälla stad. [Av] Christian Lovén & Kaj Janzon. 457 s. Stockholm: Riksarkivet 2023. ISBN 978-91-87491-46-7.

Den sörmländska delserien inom Det medeltida Sverige har fullbordats! En kommitté för arbetet på DMS tillsattes 1960 av Kungl. Vitterhetsakademien. Med denna akademi som huvudman publicerades tre Upplandsvolymerna av DMS, innan projektet 1982 överfördes till Riksantikvarieämbetet. Under ämbetets egid utgavs en lång rad volymer, bl.a. två delar av DMS 2. Södermanland. Riksarkivet inträdde 2012 som huvudman för verksamheten, som sedan dess bedrivits i en beundransvärd takt. Då DMS 2:8 offentliggjordes 2023, blev Sörmland det första färdigbehandlade av Mälardalskapen.

Författarna bakom DMS 2:8 är Christian Lovén och Kaj Janzon. Den sistnämnde påbörjade arbetet och har svarat för behandlingen av medeltida belägg i Västerrekarne härad – med socknarna Fors (huvuddelen), Gillberga, Lista, Råby-Rekarne, Säterbo, Torpa, Torshälla, Tumbo, Västermo och Öja – samt i socknarna Fors (en del) och Jäder inom Österrekarne härad. Lovén fortsatte arbetet med Österrekarne socknarna Barva, Eskilstuna, Hammarby, Husby-Rekarne, Kjula, Näshulta, Stenkvista, Sundby, Vallby, Årla och vidare med Torshälla stad. Han har också slutredigerat hela boken. Ett särskilt tack förmedlas i Claes Gejrots förord till Roger Axelsson, Magnus Källström och Sigurd Rahmqvist för betydelsefull hjälp och till Martin Rundkvist, som identifierat gravfält från yngre järnåldern.

När Gejrot i förordet framhåller att avsnittet Inledning (s. 9 ff.) är av vikt för den som vill tillgodogöra sig all den information DMS 2:8 ger, tillägger han att vissa detal-

jer i principerna vid redovisningen skiftar mellan olika volymer i DMS-serien. Av intresse för bokens användare kan också vara att materialet inte bygger bara på Södermanlands handlingar (SH) i Kammararkivet utan också på Västmanlands handlingar och att båda dessa aktserier, i synnerhet SH, till stor del är skadade, »inte sällan med omfattande textförluster, vilket skapar problem vid redovisningen av jordetal och, i större byar, antal gårdar» (s. 11).

Rekarnesocknarna Säterbo och Torpa och en del av Västermo överfördes på 1600-talet till Åkerbo härad i Västmanlands län (s. 19, 156).

Namnet *Rek* har tilldragit sig stort intresse från forskarnas håll. Gun Widmark, som i NoB 49 (1961) analyserar utvecklingen från formen *Rek* till *Rekarne*, redogör (s. 117 ff.) för tidigare tolkningsförslag, bl.a. av Jöran Sahlgren ('gränsskog'). Utgående från en framställning av Oskar Lundberg är hon snarast böjd att i det äldsta *Rek* se ett gammalt namn på Tumboåsen, där Västerrekarne härad hade sin tingsplats.

Lars Hellberg, som i NoB 1942 (s. 129 f.) räknade med betydelsen 'gränsskog', har senare visat på en ravin vid Kälby i Fors som en rimlig topografisk utgångspunkt för namnet *Rek*; se härom David Damell i hans och Christer Ericssons Eskilstuna historia 1. Forntiden och medeltiden (1999), s. 18.

Sahlgren tänkte sig ett »Ur-Rek» långt större än det nuvarande Rekarne och sannolikt innefattande även Närke. Widmark (s. 119) är föga tilltalad av denna möjlighet. »Det sakliga huvudskälet – att ett en gång existerande Tuna stift skulle ha omfattat både Rekarne och Närke – ger givetvis inga bevis för att hela detta område någon gång benämnts *Rek*.»

I DMS 2:8 (s. 216) aktualiseras Sahlgrens antagande av ett samband mellan namnen *Rek* och *Närke*. Att Florenslängden (omkring 1103?) nämner biskopssäten i både Strängnäs och Tuna men inget i Närke beror enligt DMS 2:8 sannolikt på »att Rekarne vid denna tid hängde samman med Närke». Jfr s. 19: »Rekarne ingick sannolikt inte i Södermanland utan räknades till Närke omkring 1100». I sammanhanget kan väl tillfogas att *Hjälmarsund* i ett brev från 1100-talet uppges som namn på en hamn, vilket antas tyda på att där »fanns någon form av omlastningsplats för trafik från Närke på Hjälmarens och från centrala Södermanland längs en åsväg mot västra Mälaren»; se DMS 2:8 s. 174.

Torshälla, med privilegier utfärdade 1317, var vid medeltidens slut den enda staden i det vidsträckta Rekarne. Områdets nuvarande huvudort Eskilstuna erhöll stadsrättigheter (Karl Gustavs stad) på 1600-talet. Kungsör, sedermera köping, i den ur Torpa utbrutna Kung Karls socken har sina rötter i Kungsörs kungsgård (se DMS 9:1 s. 240 ff.). Ett intressant inslag i bygdens administrationshistoria är det medeltida distriktet Byring (DMS 2:8 s. 184), vars namn Lars Hellberg sammanbundit med Borsökna (se nedan).

Även utanför de två städerna är Rekarnebygden rik på minnen från svunna tidevarv. Genom segern i slaget vid Olustra (nu *Ostra*) i Sundby (s. 353) tillvann sig Knut Långe 1229 kungamakten i Sverige. Att kungliga personer, t.ex. Magnus Ladulås, Karl Knutsson och Gustav I, och välkända och mäktiga frälsesläkter omtalas i Rekarne-materialet är inte överraskande: Personregistret (s. 421 ff.) innehåller namn eller beteckningar som *Bielke*, *Birger Petersson* (Finstaätten), *Bonde*, *Gyllenstierna*, *Leijonhufvud*, *Natt och dag*, *Oxenstierna*, *Sparre*, *Sture*, *Tott*, *Tre rosor* och *Vasa*. Omtalade biskopar är bl.a. Kort Rogge och Tomas Simonsson (med den bekanta frihetssången).

Fornlämningar i Rekarneområdet är bl.a. gravfältet vid Kungshället i Kjula med en mäktig runsten, den berömda Sigurdsristningen på Ramsundsberget i Jäder och fornborgar, bl.a. på Hultberget i Husby-Rekarne och vid Ransten i Sundby (DMS 2:8 s. 354); se David Damell i *Med arkeologen Sverige runt*, 2 uppl., 1980, s. 226 ff., 230).

Det äldsta återgivna belägget avseende Eskilstuna kloster härrör från 1266. Om klostrets betydelse vittnar mångtaliga i DMS 2:8 redovisade dokument (s. 216–222). Det var ett munkkloster, men enligt DMS 2:8 tyder vissa uppgifter på att det också har funnits nunnor i konventet. På klostrets plats uppförde man senare Eskilstuna slott.

I ett avsnitt med rubriken Kyrkliga förhållanden och annexbildning (s. 24 ff.) erinras om användningen av (*präst*)*ått*ing för kyrkohemman i Strängnäs stift. Namnet *Präst(a)ått*ingen redovisas från Barva (s. 191), Hammarby (s. 239), Husby-Rekarne (s. 256), Sundby (s. 354), Västermo (s. 163) och Årla (s. 385). I sistnämnda socken kallades prästgården *Ått*inge på 1900-talet. Beteckningen *prästått*ing sammanhänger med ett stadgande om prästbol i den medeltida Södermannalagens kyrkobalk: *Nv scal bool til kirkiu læggiæ. þa scal kirkiæ attung hawa halffemto örtugh vm by allan*. Se Lars Hellberg i NoB 30 (1942) s. 93, Carl Ivar Ståhle, Studier över de svenska ortnamnen på -inge (1946) s. 192 f., den senare med ytterligare sörmländska namnexempel, bl.a. prästgårdsnamnet *Ått*inge i Bergshammars socken. Tilläggas kan att ett *Ått*ingen i äldre källor uppträder i samband med prästgårdar i Sörmlandssocknarna Björkvik, Kila och Stora Malm (Svante Strandberg i Ortnamn i språk och samhälle. Hyllnings-skrift till Lars Hellberg, 1997, s. 270, 278 f.).

Lars Hellberg, utgången från Rekarne som han är, har i litteraturen behandlat inte bara *Rek* utan också en mängd andra namn på orter som upptas i DMS 2:8. Redan 1934 författade han en prosemariuupsats om bebyggelsenamnen i Näshulta (OAU). Mycket läsvärd ännu idag är hans framställning Ortnamn på Rekarne. Bidrag till belysning av Södermanlands äldsta indelning (i NoB 30, 1942 s. 88 ff.). Däri utreder han bl.a. sambandet mellan *Borsökna* i Gillberga och det ovannämnda distriktsnamnet *Byring* och får då anledning att omtala *Ökna*/-*ökna*-namnen i Sörmland, »dit namntypens kärnområde utan tvivel bör förläggas». I DMS 2:8 möter man det ena *ökna*-namnet efter det andra: *Bondökna* i Barva (s. 188), *Borsökna* i Gillberga (s. 53 f.), *Norrökna* och *Prostökna* i Barva (s. 189 ff.), *Vidökna* i Näshulta (s. 335) samt *Ökna* i Råby-Rekarne (s. 80), Torshälla (s. 134 f.), Husby-Rekarne (s. 263 f.), Näshulta (s. 336), Stenkvista (s. 348) och Tumbo (s. 147 s.v. Prästgården). Till denna namngrupp med omisskännlig sörmländsk klang återkommer Hellberg i ett annat värdefullt Rekarnebidrag, Bygd och odling i ortnamnens ljus (i Stenkvista. En socken i Sörmland, 1963, s. 166 ff.), där han tecknar bakgrunden till många i DMS 2:8 upptagna namn. Ett glansnummer i Hellbergs produktion är utredningen om sockennamnet *Råby-Rekarne* i NoB 63 (1975), även publicerad i en festskrift, Nordiska namn, till Lennart Moberg (1974).

SD 12:1 (s. 48 ff.) redovisar ett brev utställt i Torshälla den 7 mars 1381, bevarat i en nysvensk avskrift (Lars Eriksson Sparres kopiebok B 16). I samband med fiske i Hjälmarens omtalas däri ett område vars namn i avskriften fått formen *Egbeta fjärding* (även *Ägbetha fjärding*). I SD konstateras att Ägbeta fjärding inte har kunnat identifieras. Jag har själv gjort fåfänga försök att lokalisera denna fjärding. Utgivningen av DMS 2:8 har nu synliggjort ett område kallat *Fiskebygden* i Vasatidens Västermo (s. 156); en del av denna nejd överfördes på 1600-talet till Arboga socken i Västmanland. Det hålls i DMS 2:8 (a.st.) för troligt att *Egbeta*, *Ägbeta* är en förvrängning av *Ekeberga*, en äldre form av *Ekeberg*, namnet på en av bebyggelserna i Fiskebygden. För den som är förtrogen med Sparres kopieböcker ter sig en felläsning av *Ekeberga* som *Egbeta* allt annat än otänkbar. Inslaget om Ägbeta fjärding är ett vackert exempel på vad DMS kan ge historiker och namnforskare.

Enbart tanken på framtida användare av DMS 2:8 motiverar här omtalet av en smärre inadvartens. Inom Vallby socken redovisas bebyggelser med namnformerna

**Hönsistorp* (s. 364) och **Södergårde* (s. 371). I DMS 2:5 (s. 217, 226 f.) möter man vederbörande bebyggelser, Hönsitorp och Sörgölet, i sitt rätta sammanhang: Stora Malms socken i Oppunda härad. *Quandoque bonus dormitat Homerus ...*

Kaj Janzon och Christian Lovén förtjänar vårt uppriktiga tack för sin värdefulla avslutande del av DMS 2. Södermanland. Med denna volym har Lovén kunnat tillföra sin respektingivande meritförteckning ännu ett viktigt specimen. Hans tjänst i DMS kommer enligt uppgift inte att återbesättas. Detta kan tyckas anmärkningsvärt mot bakgrund av den framgångsrika, nära nog intensiva utgivningsverksamhet som under en följd av år har kännetecknat just DMS.

Svante Strandberg

Lasse Mårtensson: Personnamnen i de medeltida svenska runinskrifterna. 276 s. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen 2024. ISBN 978-91-89767-09-6 (tryckt version). ISBN 978-91-89767-16-4 (e-version).

Föreliggande bok har som övergripande syfte att behandla samtliga personnamn i de medeltida svenska runinskrifterna. Materialet utgörs av 140 namn fördelade på 185 namnbärare, huvudsakligen från 1100- och 1200-talen och företrädesvis från Västergötland. Eftersom källorna från dessa århundraden i övrigt är mycket begränsade bidrar dessa inskrifter med viktig information om namnskicket under denna period och boken överbryggar på så sätt den lucka som finns mellan de vikingatida namnen, behandlade av Lena Peterson i Nordiskt runnamnslexikon (NRL), och namnen som behandlas i Sveriges medeltida personnamn (SMP), vilka huvudsakligen är baserade på källor från 1300-talet och framåt.

Inledningsvis redogörs för några olika förutsättningar för behandlingen av namnen, som terminologi, lemmatisering, analys av beläggens form och ortografi. Namnskat-ten respektive runorna under medeltiden ägnas också varsitt kort kapitel, där en översikt över förhållandet mellan runraden, runformer och ljudvärden hade varit önskvärd, innan lejonparten av boken tar vid: kapitlet Huvudnamn (s. 35–181). Detta följs upp av ett diskussionskapitel på ca 20 sidor, där exempelvis förhållandet mellan nordiska och icke-nordiska namn tas upp, liksom lågfrekventa namn samt kasusböjning. Härpå följer ett kapitel om binamn och andra bestämningar till huvudnamnen, innan en sammanfattning tar vid. Boken avslutas med en förteckning över källor och litteratur samt ett antal bilagor och ett register. Det sistnämnda är särskilt välkommet, då bokens något katalogartade karaktär gör att den inte nödvändigtvis läses från pärm till pärm, utan för många mer kan komma att fungera som ett uppslagsverk.

En given utmaning vid behandlingen av medeltida runinskrifter är helt sonika hur materialet ska avgränsas, dvs. vilka inskrifter som faktiskt är medeltida eller inte. Författaren tar upp detta och nämner dels en funktionell uppdelning som ses som utmärkande för de medeltida inskrifterna, den mellan kortkvist-**α**, **†**, för /a(:)/ och långkvist-**α**, **†**, för främst /e(:)/ och /æ:/ (s. 14 f.), dels en tidsmässig avgränsning av medeltiden till ca 1100–ca 1520 (s. 27). Ytterligare en komplikation utgör det faktum att runbruket inte är helt jämförbart i olika delar av det medeltida Sverige, med framför allt Upp-

land och Västergötland som motpoler: medan de uppländska inskrifterna i högre grad knyter an till det vikingatida bruket utmärks de västgötska mer av novationer, möjligen på grund av de starka kulturella banden till Norge. En rak jämförelse mellan en uppländsk och en västgötsk inskrift låter sig därför inte alltid göras, utan hänsyn måste också tas till viss regional variation. Överraskande nog nämns i detta sammanhang inte alls den dateringsmetod och kronologi som utarbetats för de vikingatida runinskrifterna av Anne-Sofie Gräslund. Enligt denna sträcker sig den vikingatida runstenssed, åtminstone i Uppland, en bit in i 1100-talet (ca 1130). Det innebär att en tidsmässigt senare inskrift i Uppland kan räknas som vikingatida, samtidigt som en något tidigare inskrift i Västergötland kan ses som medeltida. Ett exempel på detta är inskriften Vg 76 från Backgården, Bolums sn (s. 93 ff.), vilken återfinns på en runsten daterad till ca 1100 och som använder $\mathfrak{t}$ och $\mathfrak{t}$ för olika ljudvärden. Den betraktas därmed, av runtypologiska skäl, som medeltida. Detta kan exempelvis jämföras med en inskrift från Sigtuna (Sl 28, se s. 44 ff., 53 f.), som inte uppvisar denna typologiska uppdelning, men eftersom den på arkeologiska grunder daterats till 1100–1125 räknas den ändå av författaren som medeltida. Att det således går att komma fram till att en inskrift ska räknas som medeltida på åtminstone två olika sätt är ett komplicerande faktum, men eftersom det sällan redovisas på vilka grunder en datering gjorts är det svårt för läsaren att i det enskilda fallet värdera detta.

Huvuddelen av boken utgörs av en redovisning av de förekommande huvudnamnen, indelade i underkategorier (exempelvis nordiska och icke-nordiska namn, mansnamn och kvinnonamn samt sammansatta och osammansatta namn). Denna genomgång gör ett överlag förtroendeingivande intryck, men vissa tolkningar och resonemang förtjänar att särskilt lyftas fram, diskuteras eller ifrågasättas. Som ett beaktansvärt förslag kan exempelvis tolkningen *Rase* av runföljden **rasi** från Linköpings domkyrka (se s. 108 f.) nämnas. Å andra sidan kan man känna tvivel inför tolkningar som att [**irolios**] avser *Ericus* (s. 48 f.), **hkli** står för *Hælghe* (s. 99) eller att [**enruk**] återger *Henrik* (s. 166 f.). Författaren bedömer dessa belägg som »synnerligen osäkert», »fullt rimligt» respektive »mycket osäkert», men har likafullt tagit med samtliga. Enligt min mening är det tveksamt om något av dem borde ha inkluderats. Det ovanliga namnet *Gervor* diskuteras (s. 125 ff.), och slutsatsen att det är frågan om ett sådant variationsnamn framstår som sannolik; däremot skulle jag inte betrakta belägget **kRrua** (Vg 31) som mycket av ett stöd. Författaren framhåller visserligen att tolkningen är osäker, vilket det, med tanke på alla de tolkningsförslag som framförts, är mycket lätt att instämma i. Ett annat tolkningsalternativ jag bedömer som mindre övertygande är det författaren lägger fram gällande runföljden **bunt** i en inskrift från Kråkberg, Mora sn (se s. 206 f.). Detta har tolkats som ett binamn *Bunt*, vilket kopplats till adjektivet *bunt* 'brokig'. Inskriften är daterad till 1328–1333, men då adjektivet *bunt* inte är belagt i svenskan förrän på 1600-talet kastar författaren fram ett annat tolkningsförslag, nämligen *Bonde*, med **t**-runa för [d] och utelämnad **i**-runa i slutet. Det förstnämnda är, sett till hur ordet skrivs i andra nordiska medeltida inskrifter, ingen omöjlighet, men att en tolkning förutsätter ett ristningsfel är metodiskt mycket tveksamt, hur lockande själva tolkningsförslaget i sig än kan te sig.

Trots den del invändningar mot enskildheter ser jag föreliggande undersökning på ett övergripande plan som övertygande, med övervägande rimliga och balanserade resonemang och generellt sett väl underbyggda slutsatser. Den utgör därför ett mycket välkommet tillskott till litteraturen om äldre svenska personnamn, och som redan påpekats belyser den på ett förtjänstfullt sätt den period som faller mellan

NRL och SMP. Och vem vet om inte vissa av dagens unicitetssträvande föräldrar kan hitta intressanta namnförslag bland underutnyttjade pärlor som *Botny*, *Bænkfridh* och *Daglang*?

Patrik Larsson

Jürgen Udolph: Namen – Zeugen der Geschichte. Herausgegeben von Kirstin Casemir und Uwe Ohainski. 470 S. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2023. (Indogermanische Bibliothek. Dritte Reihe. Untersuchungen). ISBN 978-3-8253-6771-8.

Som en hyllning till professor emeritus Jürgen Udolphs pågående forskargärning och med anledning av hans 80-årsdag, har ett brett urval av hans uppsatser från tidigare årtionden (1981–2016) återpublicerats i en samlingsvolym med huvudfokus på forntida hydronymi och annan toponymi. Detta har gjorts i nära samarbete med jubilaren, tidigare professor i onomastik vid universitetet i Leipzig (2000–2008), som enligt utgivarnas förord har reviderat, korrigerat och framför allt uppdaterat sina bidrag. Den relativt digra volymen platsar som en fortsättning på en festskrift till hans 75-årsdag, den gången med fokus på antroponymi.

Jubilaren har bidragit ytterligare med en inledning, som upptar Kapitel I. I den ger han sin syn på forskningsläget och delar med sig av sina erfarenheter av att popularisera ämnesområdet för allmänheten. Dessutom ger han en överblick av förutsättningarna för onomastiken i Tyskland och utsikterna för att utveckla verksamheten. Också om han noterar diverse bakslag välkomnar han pågående projekt såsom Ortsnamen zwischen Rhein und Elbe – Onomastik im europäischen Raum och Digitales Familien-namenwörterbuch Deutschlands.

Samlingen av återpublicerade uppsatser presenteras i fyra därpå följande kapitel. Tre uppsatser i Kapitel II (Slavischer Bereich) behandlar ortnamn inom det slaviska språkområdet, följt i nästa kapitel (Ortsnamen) av sex bidrag om ortnamn huvudsakligen från det germanska området. Kapitel IV (Baltisch, Slavisch und Indogermanisch) innehåller tre uppsatser om främst vattennamn, där ännu äldre samband mellan baltiska, slaviska och/eller germanska språk diskuteras. Det avslutande kapitlet (Populäre Darstellungen) utgörs av en lång och en kort uppsats, som behandlar ämnen av potentiellt intresse för en vidare publik.

Urvalet är i stort sett lyckat men med beaktande av volymens vida omfång och struktur känns den näst sista, tunglästa, uppsatsen som ett överflödigt sidospår. Uppsatsen, som jämför hypoteser om en senmedeltida tysk »rättfångarsagas» bosättningshistoriska kontext, öppnar i det avslutande kapitlet ett nytt specialiserat ämne med inslag av antroponymi i en dittills obehandlad historisk period. Med sina 55 sidor fungerar den inte som en lätt bonusläsning, vilket den sista koncisa och lättillgängliga uppsatsen om etymologin för vindruvsslaget *Riesling* gör. Udolph visar att de äldre beläggen förutsätter *ü*-vokal och leder namnet från mörka prickar på druvornas skal som framträder då de mognat.

Ledmotivet för kapitlen II–IV (och en huvudambition i jubileans forskargärning) är att använda vattennamnens och andra gamla ortnamns vittnesbörd för att spåra de tre behandlade (de slaviska, germanska och baltiska) språkgemenskapernas äldsta bosättningsområden och senare spridning. Av uppsatserna i Kapitel II (s. 23–122) behandlar den första östslavernas bosättningsmönster utgående från spridningen av namnelement med betydelseorna 'by', 'bäck' och 'röja'. Med dem visar Udolph att östslavernas expansion startade norr om Karpaterna i dagens Ukraina och fortsatte norrut till Ilmensjön, vidare österut och slutligen söderut. Den andra uppsatsen undersöker bruket att namnge med slaviska termer relaterade till handel och samfärdsel (inklusive *kup*-, lånat från tidigt germanskt **kaup*-), liksom till särskilda marknadsdagar. Från spridningsriktningarna för *torgъ* 'torg' utläser Udolph ett slaviskt ursprung. Genom kartläggningar formulerar författaren en hypotes om ett betydande handelscentrum i västra Ukraina under Kievriket, kritiserad av Matúšová (Acta onomastica 65.1., 2024, s. 237). I den tredje uppsatsen använder Udolph främst vattennamn med arkaiska suffix för att ringa in det slaviska urhemmet omfattande sydöstra Polen söder om Pripjat och västra Ukraina norr om Karpaterna, medan Balkan utesluts.

Uppsatserna i Kapitel III (s. 123–316), vilket av oklar orsak är rubricerat *Ortsnamnen*, behandlar olika germanska ortnamn med rikliga hänvisningar till jubileans monografi i ämnet från 1994: Namenkundliche Studien zum Germanenproblem (1036 s.). Den första uppsatsen studerar namn med suffixet *-ithi*, och i den andra utmanar författaren den förment »ideligen» (*immerwieder*) förekommande uppfattningen att germanska bosättare i England kom från Danmark och Schleswig-Holstein. Istället vill han visa att ursprunget snarare var Flandern och norra Frankrike. Här kan läsaren sakna en tydligare förklaring varför han betonar just dessa områden, trots att hans egna karteringar också uppvisar belägg från Friesland och Holland. Misstanken kan gro, att orsaken bara är det visuella intrycket av skillnaden i vidd hos det mellanliggande havet. Slutledningar baserade på visuella intryck av kartor återkommer i många sammanhang i volymen: varhelst ett pärlband kan skönjas på en karta utläser Udolph en migrationsled och en kronologi, utan att i grunden problematisera sambandet. Tre uppsatser i Kapitel III handlar om nordiska inslag i tyska ortnamn och om ortnamnsbestånden i delar av norra och centrala Tyskland. Författaren argumenterar för att det bara inom ett område i nedre Sachsens inland med anslutande gränstrakter i Västfalen och Thüringen återfinns ortnamn som innehåller de allra äldsta kännetecknen, främst på basis av gamla suffix och avljud. Följaktligen motsätter han sig den allmänt vedertagna hypotesen om ett nordligt/nordiskt germanskt urhem.

Uppsatserna i Kapitel IV (s. 317–404) behandlar relationerna mellan baltiska, slaviska och germanska språk främst i ljuset av hydronymer. Baltiska språk anses tidigt ha talats på ett stort område och jubilearen menar att deras namnbestånd tydligast företer kontinuitet med ett tidigare »försärspråkligt» namnskick med rötter i indoeuropeisk dialekt. Namn med element som annars bara påträffas i baltiska språk, men uppvisar särskilt slaviska eller germanska suffix, anser han visa på att de senare språkgemenskaperna har utvecklats på plats från ett tidigare stadium.

Jubileans presentation är faktpäckad och argumenterande på ett sätt som är bekant från en äldre nordeuropeisk filologisk tradition. Använda data introduceras strukturerat men ofta dolda bakom noggranna källhänvisningar och ställvis med svepande utsagor om behandling i andra sammanhang. Då slutledningarna är långtgående och de logiska kedjorna långa är resonemangen potentiellt exponerade för dolda fel. Den som inte själv genom åren har botaniserat i precis samma forskningsområde kan

sakna en presentation som i utgångspunkten redogör koncisare för teori, metod, selektionsprocess och avgränsning av data, samt falsifierbara hypoteser.

Resonemangen i uppsatserna är krävande att bedöma kritiskt, eftersom karteringarna baserar sig på aggregat av stora mängder ortnamnsdata, vars urvalsprocess och giltighetsprövning fördunklas av presentationssättet. Metoden är minst lika kvantitativ som kvalitativ. Förtroendet för den svårtillgängliga processen kan plötsligt äventyras av misstag på ett område som läsaren känner bättre än författaren. Ett exempel är karteringen av osammansatta nordiska ortnamn innehållande *fors* (s. 371), där en symbol uppenbart är placerad vid *Forssa* i finskspråkiga Finland – ett namn gett till ett nygrundat bruk i november 1847. Tvivel om potentiella argument *ex silentio* väcks också av korta svepande konstateranden, utan källhänvisning, om att någon viss namngivningsgrund saknas i Skandinavien. När Udolph t.ex. gör så på s. 211 (»*Jedoch bleibt die Durchsicht des nordischen Materials ohne Erfolg*»), kan man fråga sig om han har beaktat att hans postulerade urgermanska namnled **hunþ-* (s. 210) faktiskt ljudlagsenligt hade reducerats till **-en/*-on < *-unn-* i nordiska ortnamn, och därmed blivit närmast oigenkännlig även för en nordist.

Ortnamnsforskning är mångdisciplinär, med behov av stöd från olika historiska, samhällsvetenskapliga och geografiska underdiscipliner. Ju äldre tidsåldrar det gäller dess mer beroende blir metodologin av språkhistoriska verktyg. Jubilarens arbete utnyttjar systematiskt och insiktsfullt sådana, även om detaljer på just detta område också blottar arbetet för kritik. Sålunda störs en språkhistoriskt specialiserad läsare av att han representerar antagna suffix som *-l-*, *-r-*, *-m-*, *-n-*, *-s-*, *-st-* och *-str-* utan tematiska vokaler eller indikation om böjningsklass. Detta komplicerar en identifiering av suffixen bland rekonstruerade suffix för appellativ, med tillhörande betydelser och avljudsklasser. Saken blir inte bättre av att författaren ofta gör fränsteg från entydiga termer som »Ableitung», »Suffix» och »Wurzelerweiterung», och använder de diffusare »Bildung» och »Element». För den som inte låter sig övertygas är det därför lätt att angripa resonemangen. Detta har gjorts t.ex. beträffande den del som gäller behandlingen av indo-europeisk ordbildning av Harald Bichlmeier, vars kritik noteras också av författaren själv i hans förord (s. 17–18).

Udolph gör på ett antal ställen klart att hans slutsatser också kan bedömas utgående från andra discipliner och metodologier, särskilt den materiella kulturens fornlämnningar (arkeologi). Han nämner också i enstaka sammanhang genetik och lånordsforskning. Som representant för den sistnämnda disciplinen noterar jag att han ändå inte, då han självsäkert placerar urgermanskan i Sachsen, försöker förklara förekomsten av hundratals lånord i urfinskan, av vilka en icke försumbar andel måste vara lånade på ett mycket tidigt stadium.

Till syvende och sist bedömer jag ändå, trots brister i presentationen och dubier kring vissa resonemang, att Udolph har väl försvarat sin ståndpunkt om den tidiga urgermanskans lokalisering och att kronologier och slutsatser från andra discipliner kunde än en gång dryftas för att pröva om de till synes svärförenliga ståndpunkterna kunde förlikas.

Johan Schalin